



УДК 371.214:159.922.7

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-6\(12\)-306-317](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-6(12)-306-317)

**Врочинська Людмила Ігорівна** кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету дошкільної і початкової освіти, історії та мистецтв, Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Тараса Шевченка, вул. Лицейна, 1, м. Кременець, 47003, <https://orcid.org/0000-0002-4504-7270>.

**Фасолько Тетяна Степанівна** кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри педагогіки, дошкільної та початкової освіти, Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Тараса Шевченка, вул. Лицейна, 1, м. Кременець, 47003, <https://orcid.org/0000-0002-4131-2735>.

**Найдюк Ірина Сергіївна** викладач кафедри дошкільної освіти, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 2, м. Умань, 20300, <https://orcid.org/0009-0005-2972-4808>.

### **ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНИХ ВЗАЄМИН МІЖ ДІТЬМИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

**Анотація.** Актуальність теми формування позитивних взаємин між дітьми дошкільного віку в умовах воєнного стану полягає в необхідності розробки ефективних педагогічних підходів та стратегій, що сприятимуть психологічному благополуччю, соціальній адаптації та здоровому розвитку дітей, які зазнають впливу воєнного конфлікту. У дослідженні розроблено модель формування позитивних взаємин між дітьми дошкільного віку як опис та теоретичне обґрунтування структурних компонентів цього процесу. Конструювання моделі передбачало наповнення її змісту відповідно до трьох структурних блоків: цільового, організаційно-практичного та результативного. Цільовий блок уміщував такі складові, як мета і завдання формування позитивних взаємин між дітьми старшого дошкільного віку. Організаційно-практичний блок уміщував методи, етапи та педагогічні умови формування позитивних взаємин між дітьми дошкільного віку в умовах воєнного стану. Структурними компонентами результативного блоку були критерії (вміння співчувати та розуміти стан однолітка; вміння вступати у взаємодію з однолітками у спільній діяльності; готовність надати підтримку однолітку), показники та рівні



сформованості уявлень старших дошкільників про позитивні взаємини між дітьми старшого дошкільного віку. Результатом, визначеним у моделі, є високий рівень позитивних взаємин дошкільників. У процесі проектування моделі було враховано наступні педагогічні умови: формування у дитини дошкільного віку адекватної самооцінки; зіставлення результатів своєї продуктивної діяльності та діяльності однолітків у різних ситуаціях; формування уявлень про необхідність дотримуватися моральних норм з організацією наступного досвіду позитивного спілкування. Реалізація моделі та перевірка її ефективності можуть сприяти створенню сприятливого соціального оточення для дітей дошкільного віку під час конфліктів та воєнного стану. Перспективними напрямками подальших досліджень є вивчення ефективних стратегій та програм впливу на позитивну взаємодію дітей, а також оцінка використання інноваційних технологій, зокрема, віртуальної реальності та спільних онлайн-платформ.

**Ключові слова:** позитивні взаємини, діти дошкільного віку, умови воєнного стану, психологічне благополуччя, моральні норми, позитивне спілкування.

**Vrochynska Liudmyla Igorivna** Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Dean of the Faculty of Preschool and Primary Education, History and Arts, Kremenets Taras Shevchenko Regional Academy of Humanities and Pedagogy, Litseina St., 1, Kremenets, 47003, <https://orcid.org/0000-0002-4504-7270>.

**Fasolko Tetiana Stepanivna** Candidate of Pedagogical Science, Associate Professor, Head of the Department of Pedagogy, Preschool and Primary Education, Kremenets Taras Shevchenko Regional Academy of Humanities and Pedagogy, Litseina St., 1, Kremenets, 47003, <https://orcid.org/0000-0002-4131-2735>.

**Naidiuk Iryna Serhiivna** Teacher of Preschool Education Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Sadova St., 2, Uman, 20300, <https://orcid.org/0009-0005-2972-4808>.

## **FORMATION OF POSITIVE RELATIONSHIPS BETWEEN PRESCHOOL CHILDREN UNDER MARTIAL LAW**

**Abstract.** The relevance of the topic of forming positive relationships between preschool children under martial law is the need to develop effective



pedagogical approaches and strategies that will promote psychological well-being, social adaptation and healthy development of children affected by military conflict. The study developed a model for the formation of positive relationships between preschool children as a description and theoretical justification of the structural components of this process. The design of the model involved filling its content in accordance with three structural blocks: target, organizational and practical, and effective. The target block included such components as the goal and task of forming positive relationships between children of senior preschool age. The organizational and practical block included methods, stages and pedagogical conditions for the formation of positive relationships between preschool children under martial law. Structural components of the resultant block were criteria (ability to sympathize and understand the condition of a peer; ability to interact with peers in joint activities; readiness to support a peer), indicators and levels of formation of senior preschoolers' ideas about positive relationships between senior preschool children. The result defined in the model is a high level of positive relationships among preschoolers. In the process of designing the model, the following pedagogical conditions were taken into account: the formation of adequate self-esteem in a preschool child; comparison of the results of their productive activity and the activity of their peers in different situations; formation of ideas about the need to adhere to moral norms with the organization of the following experience of positive communication. Implementation of the model and verification of its effectiveness can contribute to the creation of a favorable social environment for preschool children during conflicts and martial law. Prospective areas of further research are the study of effective strategies and programs of influence on the positive interaction of children, as well as the assessment of the use of innovative.

**Keywords:** positive relationships, preschool children, martial law, psychological well-being, moral norms, positive communication.

**Постановка проблеми.** У сучасному світі, особливо в умовах конфліктів та воєнного стану, діти стають однією з найбільш уразливих груп населення. Втрати близьких, страх, нестабільність та насильство можуть суттєво впливати на психологічний стан та розвиток маленьких дітей. В таких умовах важливо звернути особливу увагу на формування позитивних взаємин між дітьми дошкільного віку, що є одним із ключових аспектів їхнього здорового розвитку та добробуту.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Теоретичний аналіз психолого-педагогічних джерел науковців, таких як: І. Бех, А. Богуш,





Н. Гавриш, А. Гончаренко, І. Дичківська, О. Запорожець, С. Кулачківська, М. Лісіна, Т. Поніманська, Л. Проколієнко та Н. Химич дав змогу визначити, що дослідження зосереджуються на аналізі та розвитку гуманістичних підходів до виховання дітей у сімейному середовищі, досліджують роль сім'ї в формуванні позитивних цінностей, емоційного розвитку, комунікаційних навичок та соціальних взаємин дітей. Попри значну увагу науковців до проблеми формування позитивних взаємин між дітьми дошкільного віку, ця проблема залишається маловивченою в аспекті умов воєнного стану.

**Мета статті** - розробити модель формування позитивних взаємин між дітьми дошкільного віку в умовах воєнного стану.

**Виклад основного матеріалу.** Виховання толерантних взаємостосунків – це процес становлення особистості з толерантними проявами у взаємостосунках з оточуючими під впливом цілеспрямованих виховних засобів через діалог, взаємоповагу та співробітництво. [1, с. 12] Важливими умовами формування гуманних взаємостосунків дошкільників є також сім'я. У ній важливими є: стиль сімейних взаємин, власний приклад батьків, їх соціальна спрямованість, рівень моральної вихованості, педагогічна культура, характер розподілу доручень між дітьми у сім'ї, сприятливий емоційний клімат, взаємодія із ЗДО. [2]

Спілкування та спільна діяльність дітей дошкільного віку у групі однолітків – найважливіші джерела формування їхнього позитивного емоційного ставлення один до одного. Спрямованість переживань дитини на себе або на іншу визначає характер її ставлення до однолітків, вносить у нього відчуження, доброзичливість, гуманність. Виховання у дітей дошкільного віку позитивних взаємин до однолітків є одним із головних завдань виховання. В дитячому садку, де діти мають рівні права та близькі інтереси, дитина вчиться орієнтуватися на прикромті, набуває практичного досвіду, надаючи дієву допомогу іншій дитині, співчуваючи, розділяючи радість, смуток тощо. Вміння спілкуватися, будувати, підтримувати дружні взаємини та взаємодіяти один з одним, співпрацювати та співіснувати з людьми, загалом, це необхідні складові повноцінно розвиненої та самореалізованої особистості.

Отже, потрібно забезпечити можливість для виховання моральної культури у дошкільному закладі освіти. З цією метою нами обґрунтовано та розроблено модель формування позитивних взаємин між дітьми дошкільного віку в закладі дошкільної освіти.



Ми визначили, що теоретична модель педагогічної системи складається з поєднання таких компонентів як: цільовий, організаційно-практичний та результативний. У моделі відображено також педагогічні умови, що впливають на підвищення ефективності освітнього процесу в закладі дошкільної освіти.

Під час роботи над теоретичною моделлю виховання моральної культури дошкільників ми керувались такими принципами:

- принцип свободи вибору (у будь-якій навчальній чи керуючій дії, надавати вихованцеві право вибору);
- принцип відкритості (не тільки давати знання, а ще й показувати їхні межі);
- принцип діяльності (освоєння вихованцями знань, умінь, навичок переважно у формі діяльності).

Цільовий компонент містить мету, а саме, підвищити рівень позитивних взаємин між дітьми дошкільного віку.

Для досягнення мети роботи відповідно були визначені такі завдання:

- спонукати дітей до прояву чуйності та доброзичливості при взаємодії з однолітками;
- вивчати дітей конкретним способом подолання свого емоційного неблагополуччя;
- сприяти збагаченню практичних дій, спрямованих на надання допомоги однолітку;
- розвивати здібності до довільної психічної саморегуляції та самоконтролю, можливості керувати своїми емоціями, діями;
- виховувати доброзичливе ставлення дітей одне до одного;
- стимулювати потребу дітей у спільній ігровій діяльності з однолітками.

Педагогічне забезпечення процесу розвитку моральної культури дошкільників становить організаційно-практичний компонент: етапи, форми, методи, педагогічні умови.

Здійснення формування позитивних взаємин між дітьми дошкільного віку відбувається в наступних етапах:

Початковий етап – створення сприятливих умов для формування позитивних взаємин між дітьми дошкільного віку. Проводиться діагностика рівня сформованості критеріїв і показників позитивних взаємин між дітьми дошкільного віку. Формується комфортний простір дошкільної установи, виробляються спільні цілі, формуються мотивація до формування позитивних взаємин між дітьми дошкільного віку, здійснюється вибір варіантів і методів роботи.



Процесуальний етап – організація функціонування всіх суб'єктів освітнього середовища дошкільного закладу з метою формування позитивних взаємин між дітьми дошкільного віку. В процесі цього етапу робота, спрямована на формування позитивних взаємин між дітьми дошкільного віку. організовується згідно з етапами: цілепокладання, планування процесу, реалізація процесу, рефлексія роботи, корекція. Проводиться поетапне формування позитивних взаємин між дітьми дошкільного віку.

Результативний етап – проведення збору результатів формування позитивних взаємин між дітьми дошкільного віку. Проводиться моніторинг та оцінка показників формування позитивних взаємин між дітьми дошкільного віку, здійснюється оцінювання результатів роботи.

Методи морального виховання дошкільників застосовуються не ізольовано, а в комплексі, у взаємозв'язку. Підставами для підбору методів, які можна і доцільно використовувати в комплексі, підпорядковуються провідним виховним завданням і віку дітей. [3, с. 68–69]

Методи та форми освітньої діяльності з дітьми: праця, художня діяльність, етичні розмови, проблемні ситуації, обговорення, приклад дорослого, ігри.

Етичні бесіди із дітьми. Дані бесіди можна проводити індивідуально, з підгрупою 5-6 осіб і фронтально. Змістом етичних бесід можуть стати відносини між дітьми, що виникли в групі, обговорення моральних проблем, що містяться в художніх творах. Бесіда повинна спиратися на життєвий досвід дітей, містити в собі конкретні ситуації, мати зв'язок із подальшою діяльністю дітей та практикою їхньої поведінки, мати діалогічний характер. Наприклад, вихователь пропонує дітям поговорити про дружбу.

Власна діяльність дітей: ігри, праця, художня діяльність. Кожен вид діяльності має власну специфіку та їх об'єднує те, що у процесі здійснення діяльності діти входять у певні взаємовідносини, вчать узгоджувати свої дії. Від дії кожного залежить загальний успіх діяльності, тому діти допомагають одне одному, вступають у відносини співробітництва. Вихователь повинен дбати про те, щоб дошкільнята могли постійно вправлятися в гуманному, дбайливому ставленні один до одного, у прояві взаємодопомоги, у спільній діяльності різного характеру.

Дитяча гра має виняткове значення для становлення дитячого колективу та розвитку в ньому доброзичливих взаємин. Навички



суспільної поведінки, набуті в ігровій діяльності з ровесниками, старшими та молодшими дітьми, спонукають дошкільників до гуманних взаємовідносин і форм взаємодії та спілкування не лише у грі, а й у реальному повсякденному житті. [4, с. 34]

Спільна художня діяльність: підготовка та проведення свят, розваг, конкурсів, змагань та інших емоційно насичених форм виховання, що включають різноманітні методи, прийоми та засоби виховання.

Цінність цих засобів формування дружніх відносин полягає в тому, що діти разом розучують пісні, вірші, танцювальні номери, готують інсценування, вступаючи один з одним у відносини співпраці, мають спільну справу. Емоційність, насиченість свят, допомагає дітям краще пізнати одне одного, відчутти цінність кожного, усвідомити цінність дитячого колективу.

Колективні форми образотворчої діяльності: ліплення, малюнок, аплікація. Вихователь може використовувати колективні форми роботи виховання доброзичливого ставлення дітей один до одного, вміння домовлятися між собою. Почуття задоволення, яке дитина відчуває від спільної роботи та її результатів, – одна з умов, що забезпечують прояв дружніх почуттів до товаришів.

Спільна трудова діяльність. Спільна праця – це діяльність, яка передбачає взаємодію дітей, залежність кожного від темпу, якості роботи інших.

Колективна праця використовується у вихованні дітей старшого дошкільного віку, вона є вищою формою організації праці. У процесі її діти поряд із трудовими завданнями вирішують і моральні: домовляються про поділ праці, допомагають один одному у разі потреби. У цьому випадку вихователь заздалегідь планує ситуації, які допомагають дітям встановлювати взаємовідносини. Спираючись на існуючі уявлення та вміння дітей, вихователь використовує опосередковані методи впливу: замість прямої вказівки ставить питання, спостерігає, як діти домовляються про розподіл роботи, який характер набувають їхні взаємини. Якщо найбільш ініціативна дитина, пропонуючи свій варіант, не зважає на інтереси інших дітей, не приймає їх пропозиції, слід допомогти їй зрозуміти неприпустимість такої поведінки, несправедливість щодо однолітків, привчати стримувати свої бажання. І, навпаки, менш активних дітей педагог спонукає до прояву ініціативи, допомагає їм долучитися до колективу,



підтримує їхні пропозиції. Цими прийомами педагог сприяє усвідомленню дітьми важливості колективізму, розвитку дружніх взаємин.

Психологічна атмосфера, яка оточує дитину в дитячому садку та вдома. Позитивний психологічний клімат, доброзичливість, гуманність по відношенню один до одного дітей та дорослих активізує процес формування дружби між дітьми. Важливе значення у розвитку дружніх відносин дітей має педагог, його інтуїція, спостережливість, психолого-педагогічна культура. Вихователь повинен не лише розповісти дітям, про те, як треба діяти разом, спільно, як допомагати один одному, але й висловлювати своє особисте ставлення до проявів дружніх стосунків дітей, помічати їх, схвалювати: похвалити дитину за увагу до товариша, захопитись тим, що дитина вміє співпереживати, співчувати товаришу, радіти його успіхам.

Попри незначні нюанси у підходах, більшість дослідників визнають важливість таких умов, як створення толерантного освітнього середовища, досвід спілкування дитини з дорослими та однолітками; індивідуальний досвід дитини, розумовий розвиток, робота з емоціями дитини, включення дитини в активну творчу діяльність тощо. [5, с. 68]

Базовий елемент теоретичної моделі – це педагогічні умови, які забезпечують формування позитивних взаємин між дітьми дошкільного віку:

- формування у дитини дошкільного віку адекватної самооцінки;
- зіставлення результатів своєї продуктивної діяльності та діяльності однолітків у різних ситуаціях;
- формування уявлень про необхідність дотримуватися моральних норм з організацією наступного досвіду позитивного спілкування.

Ця модель містить результативний компонент – рівні та критерії сформованості позитивних взаємин між дітьми дошкільного віку (таблиця 1). Результативний компонент пов'язаний з реалізацією контрольно-оцінних процедур.



**Критерії та показники розвитку позитивного ставлення до  
однолітків у дітей старшого дошкільного віку**

Таблиця 1.

Критерії	Показники
Вміння співчувати та розуміти стан однолітка	<ul style="list-style-type: none"> <li>– інтерес до однолітка (чи звертає дитина увагу на однолітка, розглядає його, знайомиться з його зовнішністю (підходить ближче до однолітка, розглядає його одяг, обличчя, фігуру);</li> <li>– ініціативність (прагнення дитини привернути увагу однолітка до своїх дій, погляди у вічі, адресовані посмішки, демонстрація своїх можливостей, залучення у спільні дії);</li> <li>– чутливість (активність) – прагнення дитини до взаємодії з однолітком, бажання дитини діяти спільно, здатність реагувати на впливи однолітка та відповідати на них, спостереження за діями однолітка, прагнення підлаштуватися під них, наслідування дій однолітка;</li> <li>– просоціальні дії (здатність дитини враховувати бажання однолітка, вміння поділитися, допомогти, робити щось разом);</li> <li>– засоби спілкування (дії, з яких дитина прагне привернути до себе увагу однолітка, залучає його у спільні дії й бере участь у них).</li> </ul>
Вміння вступати у взаємодію з однолітками у спільній діяльності	<ul style="list-style-type: none"> <li>– особливості поведінки дитини з однолітками;</li> <li>– ставлення дитини до однолітків (уміння співчувати, розуміти стан дітей);</li> <li>– готовність надавати підтримку та вступити у взаємодію з однолітками у спільній діяльності.</li> </ul>
Готовність надати підтримку однолітку	<ul style="list-style-type: none"> <li>– уявлення дитини про стани або переживання однолітка;</li> <li>– самооцінка;</li> <li>– вміння правильно оцінювати свої вчинки та вчинки однолітків;</li> <li>– поважне та доброзичливе ставлення.</li> </ul>

Для більш точного визначення динаміки розвитку позитивного ставлення до однолітків у дітей старшого дошкільного віку, нами було визначено рівні розвитку, розроблені на основі критеріїв та показників.

Високий рівень визначається проявом інтересу дитини до однолітка, під час спілкування він звертає на однолітка увагу, розглядає його, проявляє ініціативність, прагне залучити однолітка своїми діями, поглядами, залучає їх у спільну діяльність, не втрачає інтересу однолітка протягом великої кількості часу. Дитина прагне взаємодії з



однолітком, виявляє яскраво виражену наполегливість у спілкуванні, бажання діяти разом. У спільній діяльності дитина враховує бажання однолітка, піклується про однолітка і приходиться на допомогу у разі невдачі. Охоче реагує на всі ініціативні дії однолітка, активно підхоплює їх, погоджує свої дії з його діями. Використовує різні засоби спілкування, залучаючи однолітка до спільної діяльності. Особливість поведінки дитини з однолітком – гуманна позиція, тобто, він приймає дітей, у нього сформовані уявлення про стани або переживання однолітка, у дитини адекватна самооцінка, є уявлення про власні переживання і ступінь їхнього адекватного оцінювання. Труднощі у спілкуванні зумовлені деякими індивідуальними особливостями дитини, які, як правило, коригуються під впливом дитячого колективу.

Середній рівень проявляється у пасивній позиції дитини до однолітків. Вона звертає увагу на однолітка, з цікавістю спостерігає за його діями, але здалеку, не наважується наблизитись; дитина, яка завжди виявляє ініціативу, діє невпевнено, зате відгукується на ініціативу однолітка, прагне взаємодії, відповідає впливу однолітка, іноді прагне підлаштуватися під дії однолітка. У спільній діяльності з однолітками іноді ділиться іграшками, поступається ними, відгукується на пропозицію робити щось разом, не заважає однолітку. Дитина епізодично виражає свій емоційний стан (усміхається, сердиться), міміка переважно спокійна, не заражається емоціями від однолітка, використовує лише жести у відповідь звернення однолітка. Особливості поведінки дитини з однолітком виявляються у предметно-оцінному ставленні до однолітків. Труднощі у спілкуванні обумовлені невмінням встановлювати контакти з однолітками найчастіше через недостатній досвід спілкування чи невпевненість у собі.

Низький рівень характеризується тим, що дитина не виявляє інтерес до однолітка та його діяльності, вона не вступає у взаємодію з однолітком першою, починає проявляти ініціативу тільки після того, як одноліток виявив активність або за участю дорослого (зрідка поглядає у вічі, не наважуючись звернутися); якщо одноліток виявив ініціативу, то дитина не дивиться на нього, не виражає мімікою своїх почуттів, байдужа до всіх звернень однолітка. Дитина не виявляє бажання діяти разом з однолітком, не підлаштовується під його дії, не відповідає на ініціативу однолітка, не бажає спільно з нею діяти, не реагує на прохання та пропозиції однолітка. У дитини відсутнє бажання допомогти однолітку, вона забирає іграшки, вередує, сердиться, не бажає ділитися чимось. Спостерігаються серйозні труднощі у спілкуванні.



**Висновки.** Умови воєнного стану створюють виклики для розвитку та добробуту дітей дошкільного віку. Формування позитивних взаємин між ними є одним із ключових аспектів, який сприяє їхньому психологічному розвитку, емоційному стану, соціальній інтеграції та підтримці. З цією метою було розроблено модель формування позитивних взаємин між дітьми дошкільного віку. Конструювання моделі передбачало наповнення її змісту відповідно до трьох структурних блоків: цільового, організаційно-практичного та результативного. Подальше впровадження моделі та перевірка її ефективності можуть сприяти створенню сприятливого соціального середовища для дітей дошкільного віку під час конфліктів та воєнного стану.

Перспективними напрямками подальших досліджень щодо формування позитивних взаємин між дітьми дошкільного віку в умовах воєнного стану є вивчення ефективних стратегій та програм впливу на позитивну взаємодію дітей, а також оцінка використання інноваційних технологій, зокрема, віртуальної реальності та спільних онлайн-платформ.

#### **Література:**

1. Скрипник Н. І. Виховання толерантних взаємостосунків дітей старшого дошкільного віку: навчально-методичний посібник. Умань: ПП Жовтий, 2011. 99 с.
2. Мельник І. Вплив сім'ї на формування гуманних взаємостосунків у дітей дошкільного віку. *Acta Paedagogica Volynienses*, 2021. № 1. С. 28–34, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2021.1.5>.
3. Ладивір С. О., Долинна О. П. Виховання гуманних почуттів у дітей. К., 2010. 168 с.
4. Айзенбарт М. М. Формування соціальних міжособистісних відносин дітей старшого дошкільного віку в процесі ігрової діяльності. *Наукові записки кафедри педагогіки*. 2014. № 37. С. 23-34. URL: <https://periodicals.karazin.ua/pedagogy/article/view/1972>.
5. Ляпунова В. А. Психолого-педагогічні умови формування толерантності у дітей старшого дошкільного віку. *Педагогіка та психологія*. 2016. № 52. С 60-69.

#### **References:**

1. Skrypnyk, N.I. (2011). *Vyhovannia tolerantnykh vzaiemostosunkiv ditei starshoho doškil'noho viku: navchal'no-metodychnyj posibnyk [Education of tolerant relationships in children of senior preschool age: educational-methodical guide]*. Uman : PP Zhovtyi [in Ukrainian].
2. Melnyk, I. (2021). *Vplyv sîmi na formuvannia humańnykh vzaiemostosunkiv u ditei doškil'noho viku [The influence of the family on the formation of human relationships of preschool children]*. *Acta Paedagogica Volynienses*, 1, 28–34. doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2021.1.5> [in Ukrainian].





3. Ladyvir, S.O., & Dolynna, O.P. (2010). *Vyhovannia humańnykh pochuttiv u ditei [Education of humane feelings in children]*. Kyiv [in Ukrainian].

4. Aizenbart, M.M. (2014). Formuvannia sotsial'nykh mižsobystisnykh vidnosyn ditei staršoho doškil'noho viku v procesi igrovoi diial'nosti [Formation of social interpersonal relationships in children of senior preschool age through play activity]. *Naukovi zapysky kafedry pedahohiky – Scientific notes of the department of pedagogy*, 37, 23-34. Retrieved from <https://periodicals.karazin.ua/pedagogy/article/view/1972> [in Ukrainian].

5. Liapunova, V.A. (2016). Psykholoho-pedahohichni umovy formuvannia tolerantnosti u ditei staršoho doškil'noho viku [Psychological and pedagogical conditions of forming of senior preschool children's tolerance]. *Pedahohika ta psykholohiia - Pedagogy and psychology*, 52, 60-69 [in Ukrainian].